

čím vo svojom diele sprístupňuje fenomén náboženstva širokej verejnosti oveľa účinnejšie.

Kniha Šamani, mesiáši, proroci a reformátori je veľmi pekným príkladom modernej religionistickej literatúry a odporúčame ju do pozornosti nielen vedeckých pracovníkov, ale aj študentov a laickej verejnosti.

Juraj Skačan

Mgr. Juraj Skačan, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra filozofie
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovenská republika
jskacan@ukf.sk

Vladimír Manda – Richard Šťahel – Tomáš Pružinec: *Človek, sloboda a vlastníctvo vo filozofii raného novoveku.*

Bratislava, IRIS 2015, 186 s.

Triáda človek – sloboda – vlastníctvo predstavuje trojicu nití, ktoré sa vinú dejinami filozofického myslenia a môžu nás priviesť až k jeho koreňom. Autori knihy, ktorá nesie túto triádu pojmov vo svojom názve, pochopili neoddeliteľnosť jej jednotlivých súčastí: vymedzenie otázok týkajúcich sa človeka, slobody a vlastníctva nie je možné skúmať jednotlivo, ale len vo vzájomnej nadväznosti.

Trojica mysliteľov, ktorých si autori „adoptovali“ pre účely rekonštrukcie ideových diskusií raného novoveku, reprezentuje tri míľniky artikulujúce problematiku filozofickej antropológie, podôb slobody a vlastníctva odlišnými spôsobmi. Ani jeden z nich nebol súčasníkom toho druhého. Kým Étienne de La Boétie zastupuje dynamickú realitu humanizmu a renesancie, ktorý bol antitézou dogmatického a skostnateného sveta stredovekého scholasticizmu, John Locke je figúrou éry vrcholného zápasu empirizmu a racionalizmu. Preromantický Jean-Jacques Rousseau, neoblomný kritik spoločenských pomerov v predvečer Veľkej francúzskej revolúcie, symbolizuje predzvesť víťazstva novej éry spontánnosti, intuície a sentimentalizmu, pohľadajúcej empiriou aj vypätým racionalizmom.

Prvý z trojice autorov, Tomáš Pružinec, predstavuje francúzskeho právnicka, filozofa a spisovateľa Étiennea de la Boétieho a jeho dielo *Rozprava o dobrovoľnom*

otroctve. Kým generačne blízky Niccolo Machiavelli je notoricky známy, La Boétie ako dlho zabudnutý autor trpí na syndróm zabudnutia veľakrát aj v súčasnosti. Preto treba oceniť úsilie autora prvej kapitoly priblížiť v jej úvode život, publikačnú tvorbu a dobový kontext Étiennea de La Boétieho. Renesančný mysliteľ je vykreslený ako „verný dedič“ humanizmu, ktorý oslavuje slobodu ako prirodzenú podstatu človeka. Kategorický výber medzi ontologicky radikálnou slobodou, alebo neslobodou predstavuje napätie medzi vznešeným cieľom človeka napĺňať prirodzenú túžbu po slobode a dobrovoľnom pritakávaní životu v otroctve. La Boétie má pritom na mysli neslobodu nie ako systémovú charakteristiku, ale uvažuje o nej v sociopsychologických medziach – jej príčina neprichádza zvonku, ale spočíva v samotnom subjekte, v ľuďoch. Prejavuje sa ako fiktívna sloboda: nesloboda, ktorá nebolí; zabudnutie na slobodu a pasívne uspokojenie sa so status quo. Pružinec interpretuje La Boétieho koncipovanie neslobody ako falzifikované sebauspokojenie, v ktorom sa ľud klamlivo veselí a hoduje, pretože si na neslobodu navykol tak, že sa mu prestala javiť ako neprijateľná a už sa mu viac necnie za slobodou.

Na tyranii sa ľud priživuje a profituje z nej: hoci človeku v tyranii nepatrí ani vlastná osoba, kvôli získaniu majetku je schopný slúžiť systému neslobody, pričom ide o začarovaný kruh obohacovania a zdierania. V *Rozprave ťažko nájsť* rozvinuté reflexie o vlastníctve, tak aj o človeku. Neponúka odpovede na otázku, kto je človek, ale koncentruje sa na jeho slobodu a priestor, v ktorom sa pohybuje. La Boétieho človek je sám sebou, slobodný, no priateľský, so sociálnymi väzbami a púťou vzájomnosti s druhými (solidaritou).

Tomáš Pružinec tlmočí odkaz Étiennea de La Boétieho. Dobrovoľná nesloboda a zotročenie prebieha v súčasnosti na základe súhlasu človeka, keď sa podvoľuje systému masmédií, náboženstva, konzumného spôsobu života s vidinou pohodlnejšieho života. Zrejme prekvapuje viac nás, než renesančného filozofa, že v našich demokraciách sa „*ľudia zaoberajú viac svojou slobodou a svojimi právami, než svojou neslobodou*“ (s. 44). La Boétie zostáva postavou, ktorá ešte dnes oslovuje libertariánov i anarchistické hnutia. Jeho myšlienky sa vracajú ako morský príboj: v siločiaračoch ich rozvíjali priekopníci ako Herbert Marcuse, Michel Foucault, Noam Chomsky a ďalší.

Anglického mysliteľa Johna Locka bližšie predstavovať netreba. Rozpojenie človeka a osoby, odlíšenie identity človeka od identity osoby v jeho koncepcii človeka, pripomínajúce, že výraz osoba je právnický výraz pre človeka, ktorý sa vzťahuje na jeho skutky, má u Locka podstatne hlbšie dôsledky. Tie Vladimír Manda detailne analyzuje. Poukazuje na paradoxy, do ktorých vedie Locke svoju analýzu človeka. Jeho nesubstančný model osoby sa neopiera o také veci ako duša, dátum a miesto narodenia človeka, jeho jedinečné telesné vlastnosti vrátane odtlačkov prstov, ale o vedomie. Preto, ako keby to, na čo si osoba nespomína, ani nebolo jej súčasťou. Na otázku, prečo potom trestať opitého človeka za niečo, čo spáchal, ak

si na to nepamätá, Locke dáva odpoveď, že v týchto prípadoch nemožno s určitosťou rozoznať, čo je skutočné a čo je predstierané, preto sa opitnosť neberie ako dostatočné ospravedlnenie. Trest možno uložiť z nemožnosti dokázať neprítomnosť vedomia.

V prirodzenom stave u Locka sa vlastníctvom človeka stáva čokoľvek, čo vyberie zo stavu, v akom to príroda poskytla a zmieša to so svojou prácou. Človek si ale nemôže prisvojiť akúkoľvek veľkú pôdu, pretože jeho sily aj potreby sú obmedzené. Každý si môže privlastniť len toľko, aby sa získané vlastníctvo v jeho držbe nepokazilo (plody, mäso a pod.). Prekročenie hraníc spravodlivého vlastníctva nespočíva v jeho veľkosti, nadbytok sa definuje prostredníctvom „zákazu plytvania“. Produkty, ktoré sa nemôžu pokaziť, sa nemôžu stať nadbytočnými alebo presahujúcimi potreby. Výmena statkov krátkodobej spotreby za statky trvanlivé je preto legitímna, vrátane akumulácie zlata a striebra, teda peňazí. Tu Manda poukazuje na ďalší paradox. U Locka môže vlastník rozdávať nadbytok alebo obchodovať s ním, hoci mu podľa prirodzeného zákona nepatrí; totiž s netrvanlivou nadbytočnou časťou svojho vlastníctva sa podľa prirodzeného zákona z jednotlivca stáva akoby zlodej a s tým, čo mu nepatrí, nemôže zaobchádzať ako so svojím vlastníctvom. Významnou skutočnosťou je aj to, že v politickej spoločnosti, kde už niet voľnej alebo spoločnej pôdy, prestáva byť práca zdrojom vlastníctva pôdy. Nadobúda čoraz viac podobu námezdnnej formy.

Vladimír Manda identifikuje v Lockovom myslení dve podoby slobody; jedna má všeobecno-abstraktný a metafyzický charakter, druhá je orientovaná do konkrétnych spoločensko-historických proporcií. Dôležitou pripomienkou je Lockova inklinácia k pozíciám racionalizmu, hoci je často považovaný za predstaviteľa empirizmu. Na mnohých miestach zdôrazňuje dôležitosť primeraného používania rozumu. Pri morálnom zdôvodňovaní voľby večnej blaženosti kladie dôraz na ľudský rozum. Svedčí o tom tiež jeho názor, že čisto na základe racionálnej úvahy možno dospieť k tomu, že je lepšie konať tak, akoby posmrtný život jestvoval.

John Locke si uvedomoval prítomnosť priepastných majetkových a sociálnych rozdielov ako dôsledok ekonomickej nerovnosti. Na druhej strane ekonomickej nerovnosti považoval za prirodzený atribút ľudskej spoločnosti. Jej legitimitu odvodzoval z „tichého súhlasu“, ktorým ľudia prikývli vzniku peňazí. Bol presvedčený o tom, že človek má mať určité politické slobody, no rovnakú mieru politickej slobody nemusia mať nevyhnutne všetci občania. Manda správne poznamenáva, že Locke nebol apologetom demokracie ani rozšírenia všeobecného volebného práva. Na druhej strane Lockova argumentácia nežaduje ani žiadnu bázu pre obmedzovanie volebného práva.

Ak v rámci tejto kapitoly bolo v poznámke pod čiarou podotknuté, že čítanie Locka má svoju evolúciu, a že kým bol v 19. storočí vnímaný ako otec anglického socializmu a jeho liberálne čítanie začína od roku 1930, tak treba povedať, že napreduje ešte v jednej veci, ktorú autor v súvislosti s Lockovou netematizáciou de-

mokracie opomína. Americký politológ Ian Shapiro odhaľuje, že v *Druhom pojednaní* je úplne explicitne základom politickej legitimacy majoritárna logika, súhlas väčšiny a ľudové poverenie. Aj keď Locke nerozvíja otázky zastupiteľských inštitúcií alebo participácie, ťažko mu uprieť, že v tomto zmysle je Locke teoretik demokratickej legitimacy a jeho poňatie vlády väčšiny je pre súčasné fungovanie demokratickej politiky hlboko reálpolitické.

Z pohľadu súčasnosti je najväčším prínosom Johna Locka v oblasti náboženskej slobody jeho oddelenie duchovnej sféry a sféry civilného života. Dnes sa tomu v Európe hovorí „sekularizmus“ alebo „laicité“. Náboženstvo sa stáva čisto súkromnou záležitosťou človeka: aby mohol vzniknúť štát, rozdielne náboženské predstavy museli byť odsunuté nabok a žiadny jednotlivec nemôže viac posudzovať a tretať druhého podľa svojej viery.

Autor tretej kapitoly zachováva pri analýze diela Rousseaua podobnú postupnosť. Na jej mnohých miestach zdôrazňuje nadčasovosť myšlienok Jeana-Jacquesa Rousseaua. Ako tvrdenie proti nadhistorickému vnímaniu mnohých fenoménov súčasnosti možno považovať jeho myšlienku, že väčšina rozdielov typických pre ľudí sa považuje za prirodzenosť, hoci sú dielom tradície a životných štýlov osvojených spoločnosťou. „*To, čo deformuje ľudskú prirodzenosť, je teda spôsob socializácie, ktorý je taký účinný, že jeho výsledok, vždy dobovo a miestne podmienený, sa považuje za prirodzenosť.*“ (s. 113) Napriek tejto kritike denaturácie človeka sa z neho nestáva utopista, nevolá po ideálnej spoločnosti, ani nehľása návrat do zlatého veku.

Veľkým prínosom je Rousseauovo dielo v oblasti výchovy, predovšetkým výchovy k občianstvu, čo pre neho znamená predovšetkým výchovu k nesebeckému konaniu. Aj tu zostáva realista, keď poznamenáva, že vytvoríť z človeka občana nemožno za jeden deň. Richard Šťahel demaskuje a berie vietor z plachiet častej kritike osoby Jeana-Jacquesa Rousseaua, ktorá z neho robí otca moderných totalitarizmov a odporcu ľudských práv, keď poskytuje svoju interpretáciu toho, ako to myslel Rousseau so svojím konceptom všeobecnej vôle, „donútením“ ľudí stať sa slobodnými, „odovzdaním“ sa spoločnosti, či keď poukazuje na pasáže, kde Rousseau jasne odmieta dominanciu, právo silnejšieho i otroctvo a koncipuje základy ľudskoprávneho konceptu.

Richard Šťahel tiež podotýka, že francúzskeho mysliteľa možno pokladať za jedného z prvých kritikov nadmernej produkcie a spotreby, keď odhaľuje problém rastu (umelých) potrieb, čo vedie k zadlžovaniu a morálnemu úpadku spoločnosti. Pri jeho kritike redukovania hodnoty ľudskej bytosti na jeho čisto ekonomické aktivity ho vníma tiež aj ako oponenta ekonomizmu a „spoločnosti auditu“ (pojem prof. Michaela Powera).

Podľa Šťahela Rousseau nie je zástanca egalitarizmu: rovnosť pre neho znamená iba rovnosť pred zákonom, nejde mu o rovnosť ako rovnakosť, ale skôr rovnoprávnosť. Rousseau sa teda nestavia *a priori* proti súkromnému vlastníctvu, ale

skôr volá po obmedzení extrémneho bohatstva a extrémnej chudoby. Preto vníma príjmovú polarizáciu ako jedno z veľkých nebezpečenstiev, no nežiada revolučné vyvlastnenie v podobe násilného odnímania majetku bohatým, lež chce neúmernej akumulácii bohatstva predchádzať, a to preventívne, odobraním prostriedkov na jeho hromadenie. Rousseau jednoznačne odmieta rovnú daň.

Podľa Richarda Sťahela sú pre Rousseauove koncipovanie slobody určujúce dva javy: nerovnosť (predovšetkým v ekonomickej rovine) a závislosť. No nie je možné ich odstrániť úplne a ich následky možno iba tmiť. Zaujímavá je aj úvaha o tom, ako zabezpečiť ochranu štátu a slobodu jeho občanov pred imperializmom, veľmocenskou kolonizáciou alebo korporáciami. Tu autor podotýka, že Rousseauove riešenie v podobe konfederácie silných aktérov, sa v histórii neosvedčilo. Jeho teória spoločenskej zmluvy však ide ďalej než Hobbesova alebo Lockova, pretože v nej nenachádza iba cieľ zabezpečenia fyzickej existencie alebo ochrany majetku jednotlivca, ale využíva ju ako „*nástroj normatívneho koncipovania spoločnosti – aká by mohla a mala byť, a to vrátane inštitútov slobody a vlastníctva*“ (s. 159).

Úsilie autorov treba oceniť po viacerých stránkach. Publikácia má vďaka prístupnému jazyku a jasnému štruktúrovaniu priam učebnicový charakter, no prináša prekvapenia v podobe nekonvenčných pohľadov aj pre tých, ktorí sa považujú za znalcov súvislostí novovekej filozofie. Knižka je dôkazom, že zažitá interpretácia, ktoré sú dnes „povinnou jazdou“ štúdiá spoločenských vied, nesedimentovali, a hoci sa môžu zdať samozrejmi, stále sú otvorené spochybneniu. Hoci autori „odhaľujú busty“ známych filozofov, „oprašujú“ ich myšlienky cestou ich adaptácie do reálií súčasnej spoločnosti. Uskutočňujú tak potrebnú aktualizáciu tém človeka, jeho slobody a vlastníctva, čím pomáhajú uľahčiť nazeranie na veľké otázky a výzvy doby, ktorej sme aktérmi.

Michael Augustín

Mgr. Michael Augustín

Ústav politických vied SAV – Katedra politológie a európskych štúdií FF UKF v Nitre
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
michael.augustin.ma@gmail.com